

Registrering af kirkers og kirkegårdes omgivelser i Odense kommune

af Lisbeth Hartvig Hvid, landskabsarkitekt.

Kirkerne hører til blandt de væsentligste kulturhistoriske elementer i vort landskab. De præger landskabet i kraft af deres antal, deres størrelse og deres ofte monumentale beliggenhed. Det gælder ikke blot de kirker, der ligger i det åbne land, men i mange tilfælde også de kirker, der findes i landsbyer og købsteder.

Tidligere lå kirkerne - og en del ligger stadig - omgivet af et næsten uspoleret landskab eller en harmonisk bebyggelse og bevoksning.

Vor tids voldsomme udvikling har imidlertid ofte påvirket kirkeomgivelserne: Landskabet er præget af nye vejanlæg, højspændingsmaster, siloer, værdifulde træer er fældet o.s.v.

Landsbyens oprindeligt klart afgrænsede form er udvisket, og værdifulde indkik til kirkerne fra veje og stier er hindret eller forringet.

Kirkeomgivelsesfredninger.

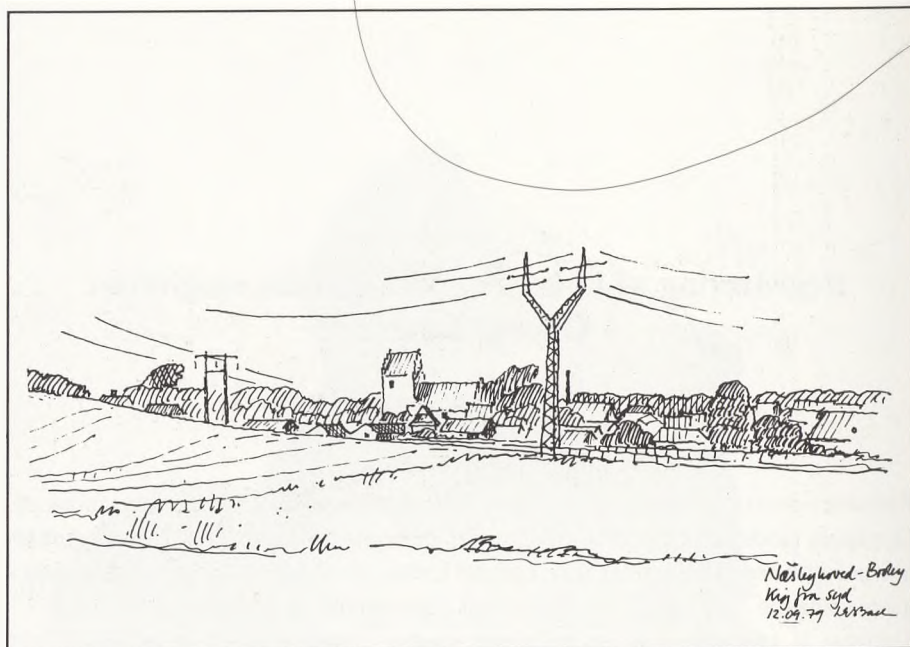
Allerede i 1940'erne gjorde provst Exner kirkeministeriet opmærksom på, at en sikring af kirkeomgivelserne var påkrævet. I begyndelsen af 1950'erne foretog han en række rejser rundt til landets kirker.

Ved frivillige overenskomster med lodsejerne fik han dele af kirkeomgivelserne fredet. - De såkaldte »kirkeomgivelsesfredninger«, d.v.s. større arealfredninger, især bræmmefredninger, bybilledfredninger samt udsigtsfredninger.

Efter 1969 er tinglyst enkelte fredninger af kirkers omgivelser efter naturfredningsloven. Det drejer sig specielt om kirkeomgivelser, der indgår som en del af store landskabsfredninger. Disse fredninger er ikke længere tilstrækkelige. Det er ikke nok at frede æstetiske værdier i kirkernes umiddelbare nærhed.

Initiativ til analyse af kirkers omgivelser.

Det var derfor en nærliggende opgave for Danske Arkitekters Landsforbund, da det i 1975 - Det europæiske Bygningsfredningsår - ønskede at markere arkitektfagets interesse i at bevare værdifulde ældre bebyggelser.

Næsbyhoved-Broby kirke set fra landskabet. Tegn.: Lars Erik Steensen Bach.

I samarbejde med fredningsstyrelsen og Nationalmuseet tog foreningen initiativ til en landsomfattende analyse af den aktuelle tilstand i kirkernes omgivelser, både i landsbyerne og i det åbne land. I den forbindelse blev udarbejdet to pilotprojekter, der skulle virke som vejledning for senere registrering af kirkers omgivelser. Registreringerne skulle baseres på kulturgeografiske og historiske undersøgelser, beskrive bebyggelses- og beplantningsforhold ved kirkerne samt redegøre for eventuelle uheldige konsekvenser af foreliggende planer for ændring af veje, ny bebyggelse o.s.v.

I november 1977 udsendte kirkeministeriet og fredningsstyrelsen publikationen »Kirkers omgivelser, en vejviser for menighedsråd i lovgivning og myndigheder m.v.«. Samtidig opfordredes kirkelige og kommunale myndigheder til at lægge vægt på en sikring af kirkernes omgivelser. Som grundlag for en sikring anbefaledes en registrering som foreslået af Danske Arkitekters Landsforbund. Registreringen skulle danne grundlag for en planlægning, der tager hensyn til miljømæssige og kulturhistoriske værdier ved vore kirker, såvel i det åbne land som i lokalsamfundene.

Registreringen i Odense kommune.

I maj 1978 undersøgte Odense kommunes planlægningsafdeling mulighederne for at igangsætte en registrering af omgivelserne ved kommunens 33 kirker. Fyns

Fraugde. Udsigt fra kirkegården. Husene er omfattet af »kirkeomgivelsesfredninger«.

Stiftsøvrighed, Hjallese og Skt. Knuds provsti samt fredningsplanudvalget viste sig meget velvillige over for projektet.

Planlægningsafdelingen søgte derefter tilskud til beskæftigelsesfremmende foranstaltninger både af undervisningsministeriets og kommunens midler. Det var hensigten at få arbejdet udført som et rent beskæftigelsesprojekt. Det lykkedes imidlertid ikke, da der ikke fandtes langtidsledige arkitekter eller landskabsarkitekter på Fyn.

Først i sommeren 1979 kom projektet i gang, da arkitekt Lars Erik Steensen-Bach og denne artikels forfatter flyttede til Fyn. Endvidere ansattes to langtidsledige tekniske assistenter. Projektet blev finansieret af Odense kommune med et tilskud på 100.000 kr. fra menighedsrådene i Hjallese og Skt. Knuds provsti.

Arbejdet blev begrænset til at omfatte kommunens 22 landsbykirker. Der var således i gennemsnit ca. 1 uge til hver registrering.

Arbejdsgruppen fik frie hænder til at tilrettelægge projektets forløb, såvel omfang af registreringer, beskrivelser, korttegning, frihåndstegning, fotografering, indhentning af planlægningsmateriale og fredningsoplysninger, layout m.m.

Som grundlag for arbejdet havde vi arkitektforeningens to pilotprojekter udarbejdet på vidt forskellig måde.

På grund af tidspresset og for at få en ensartet beskrivelse og vurdering af de 22 kirkers omgivelser måtte vi hurtigt fastlægge og begrænse omfanget af arbejdet. Vi udarbejdede derfor følgende disposition, der blev fulgt for hver enkelt registrering:

1. Landskabsforhold.

Hver registrering indledes med en beskrivelse af landskabet, da det ofte udgør en meget væsentlig del af en landsbykirkes omgivelser. Landskabet har haft betydning for landsbyens placering og form. Registreringen omfatter således terrænform, bevoksning, bebyggelsesmønster m.m. Forhold, der har betydning for oplevelsen af kirken i landskabet.

2. Historie.

Landsbyens udvikling er anskueliggjort ved at sammenholde et kort fra 1865 og et kort fra 1976. Den tidligere klart afgrænsede landsbyform fremtræder i dag ofte udvisket, hvilket skyldes senere opført bebyggelse og anlæg af nye veje. Kendskab til landsbytypen - vejklungeby, slynget vejby, vejforteby o.s.v. - kan være værdifuld i den fremtidige planlægning. Endvidere er de vigtigste begivenheder i landsbyens historie nævnt.

3. Planlægning, by- og landzoneforhold.

Kirkeomgivelsernes beliggenhed i by- og/eller landzone er vist på kortbilag. Det samme gælder planlagte veje, vejomlægninger, ny bebyggelse, elmaster m.v. By- og landzonenloven har især betydning for den del af kirkeomgivelserne, der ligger i landzone, idet området herved til en vis grad er sikret mod større ændringer i landskab og bebyggelse.

Dette gælder dog ikke opførelse af bygninger i tilknytning til eksisterende landbrugs- eller skovbrugsejendomme. Således kan f.eks. større landbrugshaller (incl. ridehaller) og siloer opføres i nærheden af kirker eller kirkegårde, uden at amtet ansøges om tilladelse.

En egentlig styring af kirkens omgivelser kan ske ved udarbejdelse af lokalplaner. Det gælder dog også her en række undtagelser for landzonearealer udlagt til jordbrugsformål, således at bevarende lokalplaner i praksis stort set kun har virkning for byzoneområder.

4. Eksisterende fredninger og beskyttelseslinier.

Fredede arealer er markeret på bebyggelsesregistreringskortet og/eller på landskabskortet. Den gælder både de såkaldte »kirkeomgivelsesfredninger« og fredninger ifølge naturfredningsloven. Endvidere er medtaget naturfredningslovens bestemmelser om bygge- og beskyttelseslinier langs veje, åer, omkring søer, skove m.m.

Da der skal gives tilladelse eller dispensation fra fredningsmyndighederne før igangsættelse af eventuel påtænkte anlægsarbejder inden for disse områder, kan det undertiden medvirke til at sikre kirkeomgivelserne.

Fraugde kirke set fra landskabet.

Bellinge. Kobberstik fra 1865.

Bellinge. 1976.

Stenløse. Kirke i skilteskov.

5. Kirkens nære omgivelser.

Bebyggelsen og bevoksningen i kirkernes nære omgivelser er registreret og vurderet i forhold til kirken og landsbyen.

Den del af bebyggelsen, der afspejler traditionel ældre dansk byggeskik er højest vurderet. Det skyldes, at den som regel er tilpasset omgivelserne med hensyn til proportioner, materialer, beliggenhed m.m.

Den yngre bebyggelse og gennemgribende moderniseringer virker derimod ofte fremmedartede i landsbyen.

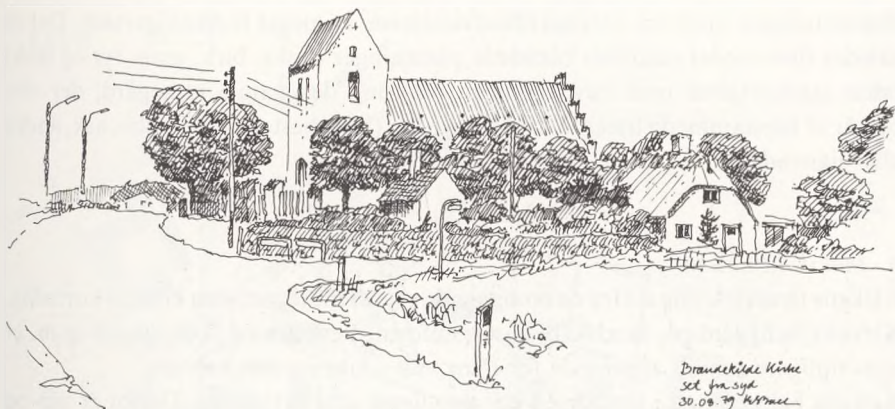
Bevoksningen er registreret på tilsvarende måde. Kun den mest markante bevoksning er medtaget, d.v.s. store træer, aléer, hække m.m. I nye boligområder er dog medtaget en del bevoksning. Herved ses det fremmedartede plantevalg, der sjældent er tilpasset den ældre bevoksning.

Der er lagt vægt på træarternes naturlige forekomst i landsbyen og på kirkegården. D.v.s. at gamle danske træarter som lind, ask, hestekastanie, elm, eg, bøg og ahorn ofte er anført som særlig betydningsfulde.

I forbindelse med registreringen af bebyggelsen og bevoksningen er landsbyens gadebilleder og områdets karakter beskrevet.

Specielt omtales kirken og kirkegården med eventuel udvidelse og offentlige arealer i tilknytning til kirken.

Landsbykirkegården i Odense kommune er af meget forskellig størrelse og udformning. Enkelte kirkegårde har den oprindelige ringform omkring kirken. En del

Brændekilde kirke
 set fra syd
 30.08.79 H. Steensen

Brændekilde. Kirken ligger i udkanten af landsbyen. (Tegning: Lars Erik Steensen Bach).

kirkegårde er udvidet ved at beholde den eksisterende bevoksning og evt. stengærde omkring den gamle kirkegård med en gennemgang til en nyanlagt kirkegårdsudvidelse ved siden af. Herved har man bevaret de grønne rammer omkring kirken på en meget smuk måde. Det kan være en række høje træer, et syrenhegn eller lignende, der giver denne rumvirkning.

Stemningen på flere kirkegårde er dog blevet stærkt forringet, idet bevoksningen mellem den nye og gamle kirkegård er fjernet. Resultater er blevet store forblæste kirkegårde omkring små landsbykirker.

Fraugde kirke
 02.08.79 H. Steensen

Fraugde kirke. Kirken er omgivet af bebyggelse. (Tegning: Lars Erik Steensen Bach).

Beplantningen omkring kirkegårdsudvidelserne er meget forskelligartet. Der er således flere steder etableret blandede plantninger (f.eks. birk, gran, fyr og lærk) uden samhörighed med bevoksningen omkring den gamle kirkegård, der ofte består af højstammede træer af en eller få arter (lind, hestekastanie, elm, ask, ahorn eller lignende).

6. *Indkik til kirken.*

Kirkens fjernvirkning set fra de omliggende veje er indtegnet som kiler på kortbilag. Kirkens beliggenhed, landskabets terrænform, bevoksning, bebyggelse m.m. er som tidligere omtalt afgørende for hvor vidt omkring den kan ses.

Kirkens beliggenhed i landsbyen har dog ligeså stor betydning. Derfor er ind- og udkikforholdene i landsbyen ligeledes registreret. Indkikskilerne fra landskabet

Lumby kirkegård.

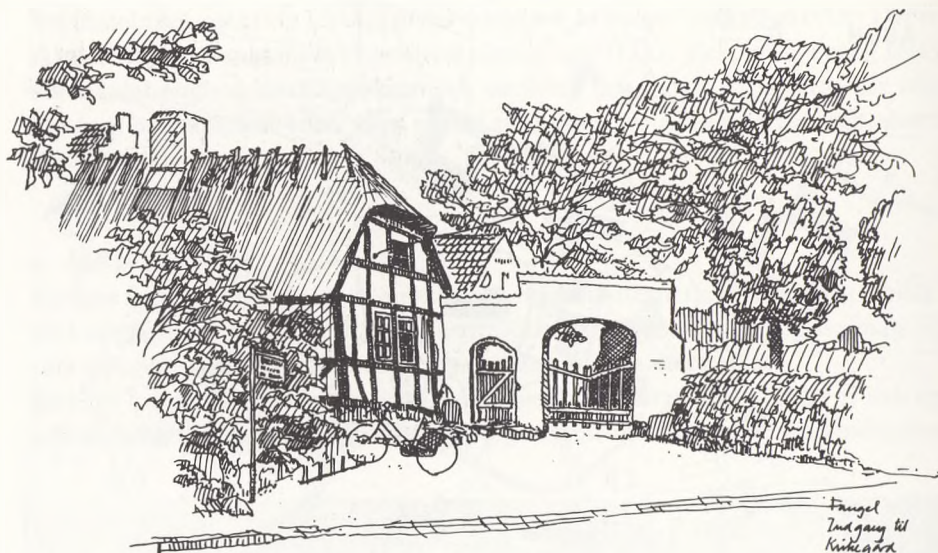
Bebyggelsesregistrering. Åsum.

	* Særlig betydningsfuld bygning.		Neutral bygning.
	Betydningsfuld bygning.		Uheldig bygning.

Registrering af bevoksning. Åsum.

	Særlig betydningsfuld bevoksning.		Eksisterende bevoksning.

Kirkegårdsportal og graverens hus ved Fangel kirkegård. (Tegning: Lars Erik Steensen Bach).

og landsbyen viser, hvor der skal tages særlige hensyn til kirken i den fremtidige planlægning.

7. *Visuel værdi - problemformulering.*

Hver beskrivelse af en kirkes omgivelser afsluttes med en problemformulering, der f.eks. opstiller nogle konkrete forslag til bevaring og vedligeholdelse af bebyggelse og bevoksning, rydning af eksisterende eller etablering af ny beplantning, eller forslag til friholdelse af indkvikskiler for at bevare kirkebygningens funktion som landemærke i landsbyen eller i landskabet.

Registreringens anvendelsesmuligheder.

Undervejs gjorde vi os naturligvis nogle tanker om, hvad »Landsbykirkers omgivelser«, som registranten kaldtes, kunne bruges til.

Kommune- og lokalplaner.

Det stod klart, at en af vore vigtigste opgaver var at udarbejde en registrant, der kunne danne grundlag for kommunens fremtidige kommune- og lokalplanarbejde for områder i kirkernes nærhed. Specielt er lokalplanerne vigtige i bestræbelserne på at bevare eller genskabe harmoniske omgivelser omkring kirkerne. Bevarende lokalplaner kan således blive et vigtigt supplement til de eksisterende fredninger. Ved Bellinge kirke har Odense kommune således udarbejdet den første lokalplan med registranten som grundlag. Det sker i forbindelse med planen om opførelse af ny konfirmandskole og kirkekontor øst for kirken og et nyt boligområde vest for

Sanderum kirke. Træerne mellem den gamle kirkegård og kirkegårdsudvidelsen er bevaret.

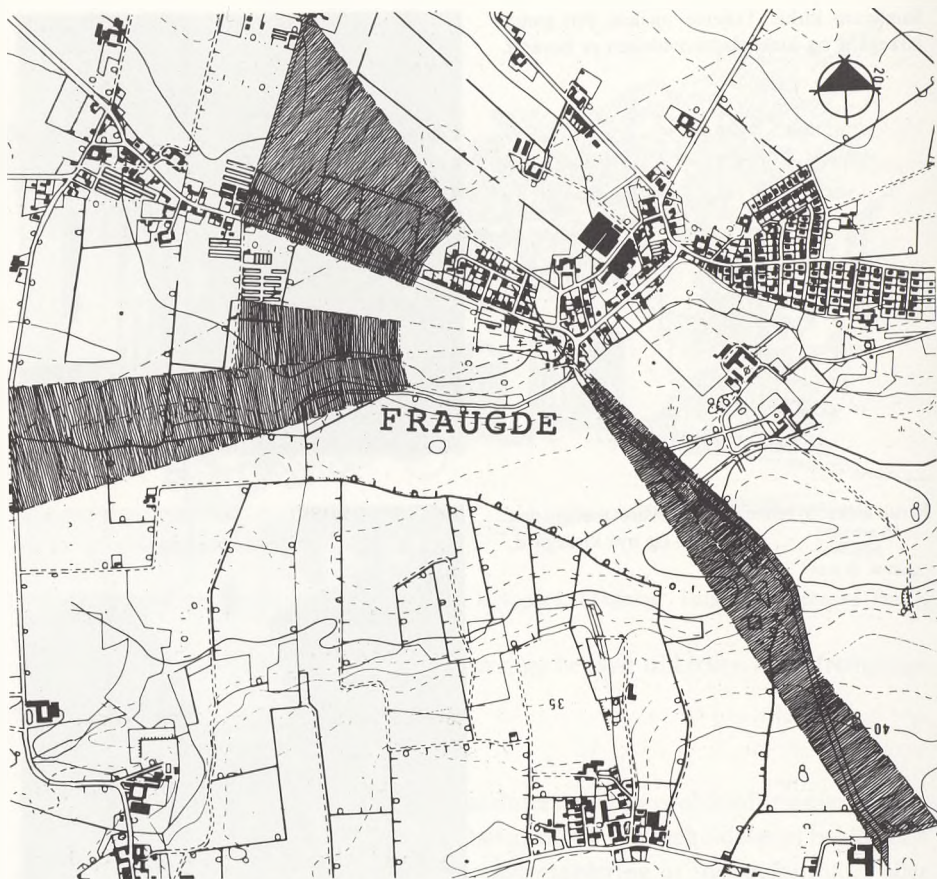

Pårup kirke. Syrenhegnet er bevaret mellem den gamle og nye kirkegård.

Allerup. Nyopført toilet- og redskabsbygning er tilpasset kirken med hensyn til proportioner og materialevalg.

Indkikskiler fra landskabet til Fraugde kirke.

kirken. Sidstnævnte ligger i en vigtig indkikskile til kirken, men udstykningen og inddragelsen i byzone er sket for flere år tilbage. Lokalplanen stiller ligesom registranten ret stramme krav til husenes udformning og materialer samt til plantningen omkring den fremtidige bebyggelse.

Ved Næsbyhoved Broby kirke medvirkede registranten til, at der ikke blev etableret en busvendeplads lige over for kirken på områdets eneste friareal. Der kunne nævnes flere eksempler.

Fredninger.

Registranten kan endvidere danne grundlag for eventuelle fredninger i en kirkes nærhed, idet den visuelt mest værdifulde bebyggelse og bevoksning er markeret og beskrevet.

Zonelovstilladelser.

Ved behandling af ansøgninger om zonelovstilladelser kan man ved hjælp af

registranten se, hvilke specielle hensyn der bør tages til kirken og det omgivende landskab. Her tænkes specielt på kirkens funktion som landemærke i landskabet.

Vejledning for menighedsråd.

Registranten er udformet således, at den kan fungere som en vejledning for menighedsrådene ved bevaring og forbedring af en kirkes omgivelser.

Dette gælder specielt de offentlige arealer omkring kirken (f.eks. kirkegård og parkeringsplads).

Endvidere kan registranten anvendes ved eventuelle nyanlæg i en kirkes nærhed.

Beboerne i landsbyen.

Registranten forventes endelig at kunne være retningsgivende for beboerne i landsbyen i bestræbelsen på at bevare eller forbedre forholdene omkring kirkerne. Her tænkes specielt på bevaringen af bebyggelsens og bevoksningens karakter.

Odense kommune har haft gode erfaringer med tidligere landsbyundersøgelser, idet det har vist sig, at de har en ikke ringe pædagogisk effekt over for ejerne af de ejendomme, der var omfattet af registranten.

Og det er vel egentlig registrantens vigtigste opgave at udbrede en forståelse for, hvilke værdier, der skal benyttes, og hvilke hensyn der skal tages for at bevare harmoniske omgivelser omkring vore landsbykirker.

Det her omtalte registreringsarbejde har resulteret i bogen »Landsbykirkers omgivelser, registrering ved 22 kirker i Odense kommune«.

Enkelte andre steder i landet er udarbejdet tilsvarende registreringer, bl.a. i Ringkøbing og Viborg amter.

Fredningsstyrelsen har endvidere en registrering af omgivelserne ved Ballum kirke under udarbejdelse. Det er hensigten, at den skulle være retningsgivende for senere registreringer, idet der naturligvis er mange måder at gribe et sådant arbejde an på. Målet må være at få gennemført en landsomfattende registrering af omgivelserne ved vore kirker.